

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323:342.7

Сергій Дерев'янку,

доктор політичних наук,

професор кафедри політичних інститутів та процесів,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

serhii.derevianko@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3848-7072;

Руслан Бичай,

здобувач ступеня доктора філософії,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

ruslan.bychai@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0000-0607-0227

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-227-249

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ
ПЕРЕСУВАННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ В УКРАЇНІ**

Забезпечення прав і свобод громадянина є фундаментальним завданням демократичної держави. Права та свободи громадянина гарантуються національним законодавством та міжнародними нормативно-правовими актами. Винятком є періоди надзвичайних ситуацій, що ставлять під загрозу існування держави та суспільства. Із метою їх захисту існує спеціальний правовий режим, який передбачає суттєві обмеження громадянських прав і свобод.

У статті розглянуто політико-правові аспекти обмеження конституційних прав і свобод під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Акцентовано увагу на об'єктивній необхідності та підставах таких дій державних інститутів.

Проаналізовано нормативно-правові акти, що визначають основні засади державної політики щодо військовозобов'язаних громадян і регулюють їх переміщення в середині держави на поза нею; якими передбачено окремі обмеження конституційних прав і свобод, зокрема свободи вільного

пересування. Установлено, що навіть під час запровадження правового режиму воєнного стану неможливо ввести абсолютну заборону покидати межі держави для військовозобов'язаних осіб. Визначено, що одним з основних завдань уряду є справедливе ранжування та поділ громадян на категорії заради ефективної оборони держави під час війни.

Виокремлено категорії військовозобов'язаних громадян, яким державні інститути влади змінили порядок правового статусу та надали можливість виїхати з країни або відмовили їй обмежили виїзд за її межі під час дії правового режиму воєнного стану. Досліджено механізми комунікації громадянського суспільства з державною владою під час російсько-української війни 2014–2022 рр. Підкреслено важливість системи електронних петицій як засобу донесення проблемних питань до профільних інституцій, які реалізують державну політику. Зазначено, що загалом держава проводить ефективну політику у сфері забезпечення основних прав і свобод громадянина під час війни й запропоновано рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: воєнний стан, державна міграційна політика, європейська інтеграція, міграційні процеси, конституційні права та свободи громадян, національна безпека, обмеження прав громадян, свобода пересування.

Serhii Derevianko,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
ORCID ID: 0000-0003-3848-7072;

Ruslan Bychai,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
ORCID ID: 0009-0000-0607-0227

POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF RESTRICTING THE FREEDOM OF MOVEMENT OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Ensuring the rights and freedoms of a citizen is a fundamental task of a democratic state. The rights and freedoms of a citizen are guaranteed by national legislation and international legal acts. The exception is periods of emergency situations that threaten the existence of the state and society. In order to protect them, there is a special legal regime that provides for significant restrictions on civil rights and freedoms.

The article examines the political and legal aspects of limiting constitutional rights and freedoms during the legal regime of martial law in Ukraine. Atten-

tion is focused on the objective necessity of such steps on the part of state institutions in wartime.

The regulatory legal acts defining the basic principles of state policy regarding conscripted citizens and regulating their movement within the state and outside it were analyzed; which provide for certain restrictions on constitutional rights and freedoms, in particular freedom of movement. It was established that even during the legal regime of martial law, it is impossible to introduce an absolute ban on leaving the borders of the state for conscripts. It was determined that one of the main tasks of the government is the fair ranking and division of citizens into categories for the effective defense of the state during war.

The categories of conscript citizens whose legal status was changed by state institutions of power and given the opportunity to leave the country, or who were refused and limited to leave the country during the restrictions of the legal regime of martial law, were identified. The mechanisms of civil society communication with the state authorities during the war were studied. The importance of the electronic petition system as a way of conveying problematic issues to relevant institutions that implement state policy is emphasized. It is noted that, in general, the state implements an effective policy in the field of ensuring the basic rights and freedoms of citizens during wartime.

Key words: martial law, war, general mobilization, state migration policy, European integration, constitutional rights and freedoms of citizens, national security, restrictions on citizens' rights, freedom of movement.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення російської федерації (рф) 24 лютого 2022 р. в Україну, яке російське політично-військове керівництво назвало «спеціальною воєнною операцією», зумовило необхідність миттєвої реакції політичного керівництва України та введення правового режиму воєнного стану, що в цьому випадку фактично означає перебування країни в умовах війни та, відповідно до цього, обумовлює необхідність установалення приписів спеціального законодавства заради забезпечення національної й громадянської безпеки держави.

Серед обмежень щодо фізичних осіб, спрямованих на захист національних інтересів і збереження державного суверенітету та незалежності в умовах війни важливим є запровадження особливого режиму в'їзду та виїзду з території України, обмеження свободи пересування певних категорій громадян, іноземців й осіб без громадянства; установалення заборони або обмеження права на вибір місця перебування чи місця проживання осіб.

Попри беззаперечну необхідність зазначених рішень із боку державних інститутів, залишаються питання ефективності політики в цій сфері. Постало завдання максимального вдосконалення законодавства, яке визначає порядок перетину державного кордону військовозобов'язаними громадянами, виходячи з інтересів держави щодо оборони та економічного розвитку, що об'єктивує актуальність цього дослідження.

Мета статті – дослідження політико-правових аспектів обмеження свободи пересування громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, їх підстав і доцільності. Це передбачає реалізацію таких завдань:

- проаналізувати та структурувати приписи чинного законодавства, якими встановлено порядок перетину кордону громадянами у воєнний час;
- виокремити категорії військовозобов'язаних громадян, на котрі поширюються обмеження щодо їх свободи пересування;
- виділити механізми комунікації громадян із державними інститутами щодо реалізації міграційної політики та впливу на неї.

Наукова новизна цієї розвідки полягає в спробі аналізу політики державних інститутів в умовах правового режиму воєнного стану щодо військовозобов'язаних громадян, політико-правових підстав і доцільності обмеженні свободи їх пересування.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Політичні та наукові дискусії щодо обмежень прав і свобод громадян в умовах воєнного стану здебільшого стосуються політики держави. Українськими науковцями до 2022 р. ці проблеми досліджувалися, виходячи з їх нормативно-правового регулювання приписами Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3].

Сутність режиму воєнного стану і його функціонування є об'єктами дослідження одночасно кількох наук, насамперед юридичної й політичної, соціології. Низку публікацій із цієї тематики за різними напрямками – нормативна база, процедура введення воєнного стану, військові адміністрації, заборони та обмеження під час уведення воєнного стану в країні, гарантії законності в умовах воєнного стану тощо – створені фахівцями Координаційного центру Міністерства юстиції України – «Безоплатна правова допомога» [12].

Соціологічні дослідження з тематики вивчення демократії, прав і свобод громадян в умовах війни опубліковані, зокрема, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), засвідчують прихильність респондентів радше до ідеї сильної держави (сильного керівництва), ніж

демократії в країні в умовах війни. Це дає підстави вважати, що на тлі війни запит суспільства на «сильну руку» суттєво зріс [13].

Серед узагальнювальних праць вирізняється монографія «Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження)» [11] за науковою редакцією В. Кузніченко та В. Голуб. У ній здійснено аналіз теоретичних розробок нормативно-правового регулювання інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану; досліджено спеціальні правові механізми регулювання суспільних відносин, що виникають у надзвичайних ситуаціях, а також механізмів створення комплексного міжгалузевого правового інституту воєнного стану й використання правових засобів, спрямованих на ефективну організацію діяльності органів публічної адміністрації в незвичайних (надзвичайних) умовах збройного конфлікту та воєнних загроз.

Політико-правові аспекти правового режиму воєнного стану в Україні після його введення ще у 2018 р. проаналізовані в низці наукових статей, а саме: «Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави» (С. Дерев'янюк), «Проблеми імплементації особливих правових режимів в Україні на прикладі введення воєнного стану в 2018 році (Права людини в особливих правових режимах: досвід України)» (О. Марусяк), «Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану» (М. Маєтний), «Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України» (І. Проць), «Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні» (В. Лазарєв, Т. Малиновська). Проте в працях науковців не розглядалася державна політика щодо регулювання міграції й обмеження свободи пересування окремих категорій населення в умовах воєнного стану під час повномасштабної війни РФ проти України, що й визначає новизну цієї статті.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихідним є положення, що право на свободу пересування є одним з основних, які забезпечуються чинним національним законодавством громадянам України, іноземцям та особам без громадянства. Статтею 33 Конституції України «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантуються свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [1].

Це право закріплене в міжнародних нормативно-правових актах, котрі ратифіковані Україною. Зокрема, «кожен, хто законно перебуває на терито-

рії будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території. Кожен вільний залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною» – це основоположні приписи Протоколу № 4 до «Європейської конвенції з прав людини» від 04.11.1950 р.) [10]. У документі акцентовано, що в демократичному суспільстві на здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені внутрішнім законодавством в інтересах захисту національної та громадської безпеки держави і її громадян. Водночас Конвенція допускає обмеження певних прав і свобод громадянина, які виправдані суспільним інтересом у демократичному суспільстві [9].

Повномасштабне військове вторгнення РФ спричинило введення правового режиму воєнного стану на всій території України. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2016 р. № 389-VIII він «вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності» [2]. Президент України В. Зеленський 24.02.2022 р. своїм указом увів воєнний стан в Україні [3]. Верховна Рада України прийняла Закон «Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”» [14]. Зауважимо, що строк дії воєнного стану в Україні вже сім разів продовжувався Законом України (останній раз – до 18.08.2023 р.). Із правового погляду це перші формальні кроки, які потрібно було здійснити вищому політичному керівництву України як відповідь на російську військову агресію. Грунтуючись на цьому, український уряд зміг почати розробку та формування політики, зокрема міграційної, в умовах воєнного часу.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в Україні військове командування разом із військовими адміністраціями може проводити низку заходів, які передбачає правовий режим воєнного стану. Серед них, з огляду на предмет дослідження, звернемося до встановлення порядку, визначеного Кабінетом Міністрів України (КМУ), особливого режиму в'їзду й виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів [2].

У ст. 17 Конституції України зазначено, що «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні сили України», і водночас «захист суверенітету і територіальної цілісності України ... є справою всього українського народу» [1]. Конституція України закріплює основні права й свободи громадянина, зокрема право на свободу пересування, проте, з іншого боку, захист держави в критичних ситуаціях є обов'язком народу.

Військова агресія РФ проти України спричинила необхідність проведення загальної мобілізації задля забезпечення оборони держави. Необхідні нормативно-правові акти були прийняті негайно. Згідно з ними загальна мобілізація оголошувалася на території 24 областей та м. Києва [15]. Як наслідок, на період дії правового режиму воєнного стану, чоловікам – громадянам України у віці від 18 до 60 років, а також військовозобов'язаним жінкам обмежено виїзд за межі України. Така політика держави є логічним кроком, відповідно до якого військовозобов'язані громадяни повинні забезпечити захист власної держави. Проте така заборона не може бути абсолютною, а потребує чіткого визначення владою різних категорій населення, для яких вводяться обмеження свободи пересування, їх ранжування.

Державна політика з питань, що є предметом пропонованого дослідження, формується й утілюється низкою владних інститутів: Президентом України як Верховним головнокомандувачем Збройних сил України (ЗСУ), Головнокомандувачем ЗСУ, Кабінетом Міністрів України, Міністерством оборони України, Верховною Радою України (ВРУ), Державною прикордонною службою України (ДПСУ), Територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки як органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку й військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Перетнути кордон мають право чоловіки, яких віднесено до окремих категорій, котрі визначено Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4] і «Правилами перетинання Державного кордону громадянами України» (розроблені Державною прикордонною службою України, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57 з наступними змінами) [5]. Перелік категорій громадян зазнає постійних змін – лише з початку повномасштабного вторгнення РФ зміни до правил вносилися вісім разів. Тому Державна прикордонна служба України на своєму офіційному вебсайті опублікувала роз'яснення щодо перетинання державного кордону під час правового режиму воєнного стану й оперативного вносить до них корективи згідно зі змінами до нормативно-правових актів. Це значно полегшує пошук необхідної інформації для громадян.

Потрібно звернути увагу на положення національного законодавства, що визначає категорії громадян, які під час загальної мобілізації не підлягають призову на військову службу та отримують звільнення (відстрочку) від неї. Зважаючи на предмет дослідження, назовемо ці категорії:

- особи, заброньовані органами державної, муніципальної влади, підприємствами, організаціями, установами, які забезпечують функціонування держави;
- особи, на утриманні яких перебуває троє і більше дітей; які самостійно виховують дитину (дітей);
- особи, які звільняються від призову на військову службу за станом здоров'я; доглядом за дітьми, членами сім'ї, людьми, які потребують цього за станом здоров'я;
- опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування;
- особи, які мають неповнолітню дитину, при тому, що один із батьків проходить військову службу;
- народні депутати;
- представники органів військового управління, установ та організацій;
- студенти, асистенти-стажисти, аспіранти, докторанти;
- наукові й науково-педагогічні працівники;
- жінки та чоловіки, які втратили своїх близьких родичів під час війни, починаючи з 2014 р. [4].

Очевидно, що під час загальної мобілізації звільнення від військової служби надається насамперед особам, які за станом свого здоров'я не можуть служити, а також тим, котрі доглядають за дітьми, дорослими, які потребують цього за станом здоров'я. Так само відстрочку мають багатодітні батьки, батьки-усиновителі й сім'ї військовослужбовців. Як бачимо, держава вирішила, що працівники стратегічно важливих підприємств, установ, організацій також не підлягають призову. Okремою категорією виділено здобувачів і працівників закладів передвищої та вищої освіти.

Зауважимо, що з початком дії правового режиму воєнного стану на території України частина військовозобов'язаних осіб не погодилась із запровадженими обмеженнями. Звернемо увагу на їхнє бажання комунікувати з цього питання з державними інститутами влади, зокрема через апробований інтернет-ресурс – електронні петиції, які розміщуються на офіційному інтернет-представництві Президента України. Відзначимо, що електронні петиції – зручний і доступний для кожного представника українського суспільства спосіб донести проблемну ситуацію до вищого державного керівництва, з одного боку, отримати відповідь, а з іншого – можливість для держави проартикулювати свою позицію з того чи іншого суспільно важливого питання.

Попри те, що порядок виїзду за кордон у період воєнного стану визначає Кабінет Міністрів України, у травні 2022 р. на вебсайті електронних петицій розміщено звернення до Президента України з проханням «зняти обмеження щодо виїзду за кордон для чоловіків 18–60 років без військового досвіду». Звернення набрало необхідних 25 тисяч підписів для його розгляду. В опублікованій відповіді Президент України В. О. Зеленський, посилаючись на чинне національне законодавство, зауважив, що в країні оголошено загальну мобілізацію та правовий режим воєнного стану, а «при цьому комплектування Збройних сил України та інших військових формувань здійснюється також і військовозобов'язаними, які не мають військового досвіду та раніше не проходили військову службу, але пройшли підготовку в навчальних військових частинах (навчальних центрах, полігонах, кафедрах підготовки та підвищення кваліфікації тощо)», «громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер», а «скасування вказаних обмежень передбачається здійснити після завершення дії правового режиму воєнного стану» [16]. Отже, на думку керівництва держави, чоловіки без військового досвіду також необхідні державі для посилення її обороноздатності під час воєнного стану.

Згідно з рішенням українського Уряду, частині категорій, що не підлягають мобілізації у воєнний час, дозволено виїзд за межі державного кордону, частині – обмежено. Задля ефективнішого контролю за рухом військовозобов'язаних громадян Кабінет Міністрів України обрав диференційований підхід щодо надання дозволу на виїзд. Звідси констатуємо: з'явилися проблемні ситуації, зміст яких полягає в тому, що частина громадян незадоволена тим, що в однієї категорії населення є можливість користуватися правом вільного або частково обмеженого пересування, водночас щодо себе – повного обмеження виїзду закордон.

Показовим прикладом є неоднозначна ситуація, яка спричинила нерівномірність реалізації права на свободу пересування, зокрема, для здобувачів вищої освіти. Попри зрозумілі обмеження конституційних прав громадян в умовах воєнного стану, зокрема щодо обмеження перетину кордону для військовозобов'язаних осіб, на практиці здобувачам вищої освіти, які навчаються в закордонних закладах освіти, надали дозвіл на перетин кордону, на відміну від здобувачів вищої освіти в українських закладах. Це спричинило певну напругу серед студентства, оскільки

рівність перед законом – одна з фундаментальних конституційних вимог, важлива умова існування правової держави. Принцип рівності є логічним продовженням принципу справедливості.

Згідно зі змінами, внесеними вже під час дії правового режиму воєнного стану до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають також здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти» (абзац другий частини третьої статті 23) [4]. Цим приписом законодавець надає цій категорії громадян можливість продовжувати навчання. Таке право мають здобувачі закладів вищої освіти України й українські громадяни, котрі навчаються в закладах освіти в інших країнах.

У Постанові Кабінету Міністрів України № 57 «Про затвердження Правил перетинання Державного кордону громадянами України» міститься припис, що «у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану право на перетин державного кордону...також мають інші військовозобов'язані особи, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Ця норма не поширюється на осіб, визначених в абзацах другому – восьмому частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [5].

Оскільки про звільнення від призову здобувачів вищої освіти зазначено в абзаці другому частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», то можемо зробити висновок, що здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти денної або дуальної форми навчання не підлягають мобілізації, але їхнє право на перетин Державного кордону обмежене в умовах воєнного стану.

Проте на практиці право на перетин Державного кордону реалізовується тільки щодо здобувачів освіти, котрі навчаються в закордонних закладах освіти. Для перетину кордону здобувачу освіти потрібно звернутися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем прописки (обліку) та отримати відповідний запис у військово-обліковому документі щодо надання відстрочки від призову (призову за мобілізацією); дозвіл на перетин кордону від керівника відповідного центру комплектування та соціальної підтримки [7]. Під час перетину кордону при собі потрібно мати документ, що надає право на перетинання Держкордону; документ, що підтверджує навчання в закладі фахової передвищої та вищої освіти за кордоном; дозвіл на перетин кордону від

керівника відповідного центру комплектування й соціальної підтримки; військово-обліковий документ із записом щодо надання відстрочки від призову (призову за мобілізацією) [6].

Натомість здобувачі закладів вищої освіти України, на відміну від своїх колег, які навчаються за її межами, на практиці не отримали можливості перетину кордону. Попри те, що чинні нормативно-правові акти (Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Правила перетинання Державного кордону громадянами України») прямо забороняють перетин кордону для здобувачів вищої освіти в Україні та за її межами, працівники центрів комплектування й соціальної підтримки за місцем прописки (обліку) відмовляються робити відповідний запис у військово-обліковому документі щодо надання відстрочки від призову (призову за мобілізацією) та надавати дозвіл на перетин кордону здобувачам вищої освіти в Україні, мотивуючи це відсутністю передбаченої законодавством відповідної форми довідки й рекомендаціями Державної прикордонної служби України, яка безпосередньо приймає рішення надання дозволу на перетин кордону здобувачів вищої освіти [8].

Постає питання: чому права студента закладу вищої освіти в Україні обмежуються в більшому обсязі ніж права студента, який навчається за кордоном? Чому насправді порушується одна з фундаментальних конституційних вимог – принцип рівності? Оскільки це не визначено в жодному нормативно-правовому акті, вважаємо, що студент закладу вищої освіти України має такі самі права, що і здобувач вищої освіти за кордоном. Із наявністю однакових для всіх категорій громадян приписів нормативно-правових актів у цій ситуації їх тлумачать і реалізують центри комплектування та соціальної підтримки, Державної прикордонної служби України неоднаково.

Із початком нового 2022/2023 навчального року ускладнилася ситуація з виїздом за кордон з метою навчання й здобувачів вищої освіти закордонних навчальних закладів. Оскільки багато українських студентів вступило на навчання за кордон у 2022 р., це дало підстави Уряду сумніватися в їх добросовісності. Як наслідок, зміни до Постановки № 57 Кабінету Міністрів України скасували можливість покидати територію України студентам-чоловікам іноземних вузів. Причиною стали й виявлені масові факти підробки документів. За інформацією Державної прикордонної служби України тільки впродовж липня-серпня 2022 р. виявлено близько шестисот осіб з підробленими документами [18].

Тому територіальні центри комплектування та соціальної підтримки почали прискіпливіше видавати відповідні дозволи на виїзд студентів за

кордон із метою навчання, а Державна прикордонна служба України, зі свого боку – перевіряти такі документи. Відомо, що чоловіки-студенти іноземних закладів вищої освіти, яких не випускали на навчання за кордон, попри обмеження правового режиму воєнного стану, організували акцію протесту на одному з контрольних пунктів [17].

Як наслідок, 10.08.2022 р. на сайті Президента України з'явилася електронна петиція, у якій акцентовано на відсутності «системного законодавчого або нормативного підходу» у вирішенні цього питання та порушенні прав і свобод громадянина працівниками державних інституцій. Автори петиції зазначають, що «воєнний стан передбачає обмеження деяких прав і свобод громадян, але точно не повну їх відміну. Кожен має право на освіту та наукову або творчу самореалізацію незалежно від віку або статевої приналежності громадянина» [19]. Петиція також набрала необхідні для розгляду 25 тисяч підписів. Проте неможливість виїзду студентів-чоловіків за кордон обумовлює так звану «часткова мобілізація» в РФ і складність прогнозування строків завершення війни. Ідеться не лише про студентів, котрі навчаються в українських закладах освіти, але й про тих, хто навчається за кордоном. Непередбачуваність воєнних дій дає підстави вважати, що студенти-чоловіки за необхідності також можуть бути призвані на військову службу й покликані захищати державу [29].

Крім студентів, які на сьогодні не підлягають загальній мобілізації у воєнний час, постало питання щодо надання можливості перетину Державного кордону на виїзд військовозобов'язаним чоловікам, які підлягають мобілізації: водіям, працівникам залізничного транспорту й працівникам морського транспорту (морським).

Щодо перших двох категорій Кабінет Міністрів України скоригував «Правила перетинання державного кордону». В умовах правового режиму воєнного стану пропуск водіїв, які везуть вантажі гуманітарної допомоги, медичні вантажі автомобільними транспортними засобами для потреб Збройних сил України, інших військових формувань, а також населення України, через Державний кордон проводять працівники Державної прикордонної служби за наявності відповідних рішень про виїзд за межі України, виконання правил перетину Державного кордону України й за наявності інформації про особу в Єдиному комплексі інформаційних систем (далі – «Шлях»), адміністратором якої є центральний орган виконавчої влади – Державна служба України з безпеки на транспорті [20].

Дозвіл на їх виїзд надає Міністерство інфраструктури України або обласні, Київська міська військова адміністрація за наявності відповідного обґрунтування щодо обсягів вантажів та кількості транспортних засобів,

необхідних для їх перевезення. Із дня перетину кордону водії можуть перебувати не більше 30 календарних днів за межами України. Також право на перетин кордону отримали водії транспортних засобів суб'єктів господарювання, які мають ліцензію на міжнародні перевезення вантажів і пасажирів автомобільним транспортом [20].

Неоднозначною та складною є ситуація з працівниками морського транспорту (моряками), які з уведенням воєнного стану не могли виїхати за межі держави. За даними Уряду, Україна є одним зі світових лідерів за кількістю висококваліфікованих моряків, у світовому торговельному мореплавстві працює понад 100 тисяч українців [21]. До того ж моряки, які працюють в іноземних компаніях, приносять у країну значні кошти, що позитивно впливає на її економічні показники.

Привернути увагу до своєї проблеми моряки спробували за допомогою електронної петиції, зареєстрованої на офіційному вебсайті Президента України 18.05.2022 р. У петиції акцентовано увагу на необхідності «захисту державних національних інтересів України як морської держави та захисту інтересів українських моряків на світовому ринку праці». Автори петиції просили надати працівникам цієї сфери спеціальний статус, який дозволив би їм перетинати кордон у період загальної мобілізації [22]. Із запуском «зернової ініціативи», яка розблокувала три порти для експорту з України аграрної продукції, проблема наростала, адже для відправлення суден потрібен екіпаж. Деякі моряки змогли отримали дозволи на виїзд, але лише в межах «ініціативи» [27].

Петиція набрала необхідну кількість підписів для її розгляду й, за дорученням Президента України, Уряд вирішив надавати дозвіл цій категорії населення щодо виїзду за кордон із метою роботи та навчання студентів (курсантів) на судах за погодження територіальних центрів комплектування й соціальної підтримки, що демонструє ефективність електронних петицій. Та на практиці ситуація дещо складніша, адже досі немає порядку та методики видачі військово-облікових документів із відповідними відмітками центрами комплектування та соціальної підтримки. Серед основних вимог для перетину кордону моряками є отримання ними підтвердження від Адміністрації судноплавства щодо освітніх і кваліфікаційних документів. Це додатковий запобіжник, аби цей механізм не відкрив шлях для зловживань і виготовлення фальшивих документів.

Ця ситуація є складною й неоднозначною. Згідно з даними Профспілки працівників морського транспорту, з урахуванням логістичних обмежень круїнгові компанії можуть щомісяця направляти за кордон до 5 тис.

моряків [27]. На нашу думку, рішення не перешкоджати виїзду «моряків» за межі держави є ефективним, оскільки, якщо українські моряки не працюватимуть довгий час, судновласники можуть їх замінити людьми з інших держав. Це ставить під загрозу існування в Україні цілої сфери, пов'язаної з морськими перевезеннями.

Заслуговує на увагу рішення Уряду не перешкоджати національним збірним і представникам країни на міжнародній арені з різних видів спорту та надати їм дозвіл виїжджати за межі країни на основі спеціальних пропусків, які надаються членам національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю; тренерів зі складу національних збірних команд України, які забезпечують підготовку цих спортсменів; спортивних суддів й інших фахівців, котрі забезпечують, зокрема, організаційне, науково-методичне, медичне супроводження, антидопінговий контроль підготовки спортсменів тощо. Такі особи можуть безперервно перебувати за кордоном не більше ніж 30 календарних днів, але й не менше строку проведення спортивного заходу [20].

Окремо, як ми вважаємо, треба виділити існування в Україні різноманітних нелегальних схем перетину кордону військовозобов'язаними, що є адміністративним правопорушенням, а ухилення від призову, підкуп посадової особи чи підробка документів спричиняють кримінальну відповідальність. Лише станом на серпень 2022 р., за даними Державної прикордонної служби України, за спробу незаконного перетину кордону затримано близько 6,4 тис. військовозобов'язаних чоловіків [23]. Показово, що подібна ситуація тільки сприяє розвитку корупційного складника в державі.

Тому задля залучення коштів до Державного бюджету України та розвитку економіки Міністерство цифрової трансформації України розробило й оприлюднило проєкт «єВідродження», який передбачає можливість виїзду за кордон під заставу військовозобов'язаних чоловіків – підприємців або представників компаній. За умовами проєкту, у відрядження за кордон матимуть можливість виїхати не більше ніж 10 % від загальної кількості працівників, але не більше ніж 10 осіб. Попередньо підприємець повинен внести 200 тис. грн застави на власний рахунок в «Ощадбанку». Ці гроші йому повернуть після того, як особа, котра була у відрядженні, повернеться до України. Механізм «єВідрядження» може бути доступним через державний портал електронних послуг «Дія». У разі порушення умов відрядження застава буде перерахована на потреби Міністерства оборони України, підприємство не зможе оформити нові

дозволи на виїзд співробітників за кордон, а вже чинні будуть скасовані [24]. Погодимося, що ця ініціатива є доречною, вона мінімізує суб'єктивні й корупційні фактори, оскільки втілена через цифровий варіант державних послуг. З іншого боку, українські «малі» та «середні» підприємці отримують можливість продуктивніше вести власний бізнес.

Окрім того, військовозобов'язаними можуть бути не тільки громадяни-чоловіки, а й жінки. У березні 2021 р. Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», за якими жінок, котрі мають спеціальності, споріднені з військовими, в обов'язковому порядку беруть на облік військовозобов'язаних [25]. Перелік таких спеціальностей та/або професій затверджено Наказом Міністерства оборони України від 11.10.2021 р. № 313 [26]. Причиною виникнення суспільного резонансу щодо цього питання стало нерозуміння того, що військовий облік не обов'язково означає мобілізацію, а, зрештою, й обмеження свободи пересування жінок щодо виїзду за кордон під час дії правового режиму воєнного стану. Як наслідок, Міністерство оборони України внесло зміни до Наказу, скоротило перелік спеціальностей і професій із 35 до 14 фахових напрямів. Ключовими в цьому списку є спеціальності та професії, пов'язані з медичними науками та медициною, хімічною, харчовою сферами, перекладацькою діяльністю та інженерією комп'ютерного забезпечення, інформаційними системами й технологіями, кібербезпекою й т. ін. Залишається незрозумілим, у якому саме форматі відбуватиметься постановка на облік жінок, чи буде це онлайн-процедура, військовозобов'язаних жінок визначатимуть за дипломом про освіту чи за фактичним місцем роботи.

Проте система надання дозволів військовозобов'язаним чоловікам на виїзд з України за умов загальної мобілізації під час воєнного стану в багатьох аспектах є недосконалою, чим користуються так звані «ухилянти» – особи, які прагнуть уникнути призову за мобілізацією. Невідповідність законодавчого й нормативного регулювання зазначеної сфери призводить до відсутності належного контролю, що, зі свого боку, породжує значну кількість корупційних ризиків на кожному окремому етапі надання дозволу на виїзд за кордон.

Наприклад, попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань «розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги...» [30], яку було утворено Постановою ВРУ від 20.09.2022 р. № 2603–ІХ, показав, що система виїзду за межі території

України військовозобов'язаних як волонтерів і водіїв є недосконалою. На основі перевірки ТСК встановлено таке: за інформацією, наданою адміністратором системи «Шлях» – Державною службою України з безпеки на транспорті, за період із 24.02.2022 по 31.12.2022 уповноваженими службовими особами внесено 160 616 записів, які стосуються 96 442 чоловіків призовного віку. Із загальної кількості 96 442 чоловіків успішно скористалися наданим дозволом на виїзд за кордон 66 374 особи [30, с. 45–47]. Найбільше випадків порушень правил перетинання Державного кордону під час воєнного стану зафіксовано в Харківській, Тернопільській і Волинській областях. Загалом така статистика може свідчити про відсутність чітких правил для прийняття рішення про надання дозволу на виїзд представникам благодійних організацій та волонтерів, що породжує в суспільстві недовіру до центральних органів влади, котрі надають такі дозволи особам, які до волонтерського руху й гуманітарної допомоги не мають ніякого стосунку.

Основною причиною порушення встановлених правил перетину кордону військовозобов'язаними особами під час воєнного стану, вважаємо, є відсутність відповідальності. Стаття 332-2 Кримінального кодексу України встановлює види незаконного перетину кордону, за які передбачено кримінальну відповідальність: перетин Державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави; перетин кордону особою, котрій заборонено в'їзд на територію України; перетин Державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора в будь-який спосіб поза пунктами пропуску через Державний кордон або в пунктах пропуску через Державний кордон України без відповідних документів або за допомогою документів, що містять неправдиві відомості [31]. Стаття 204-1 Кодексу про адміністративні правопорушення встановлює, що за незаконний перетин Державного кордону України поза пунктами пропуску через Державний кордон або в пунктах пропуску через Державний кордон без відповідних документів (чи з використанням підробленого документа або таких, що містять неправдиві відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади) передбачено штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3400–8500 грн) або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб із конфіскацією знарядь і засобів учинення правопорушення [32; 33].

Зауважимо, що у випадку внесення особи до системи «Шлях» та отримання дозволу на перетин кордону з метою волонтерської діяльності, військовозобов'язаний на законних підставах покидає територію

України на певний проміжок часу, що передбачено правилами [5; 6]. Але законодавець не визначився щодо адміністративної чи кримінальної відповідальності за порушення визначених термінів перебування за кордоном військовозобов'язаного.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема й свободи пересування військовозобов'язаних громадян в Україні, зумовлене введенням на території країни правового режиму воєнного стану. Захист незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. Однією зі складових частин комплексу заходів, що здійснюються задля забезпечення оборони держави, є мобілізація. Вважаємо, що нормативна-правова база щодо цього процесу є повноцінною та всеохопною, але потребує подальшого вдосконалення стосовно змін, викликаних воєнним часом.

Із метою забезпечення ефективної оборони країни з боку інститутів державної влади, на нашу думку, реалізовується дійова політика під час загальної мобілізації, зокрема поділ військовозобов'язаних на громадян, котрі підлягають мобілізації, і тих, які отримують бронювання чи звільнення від неї під час воєнного стану. Державна політика в цій сфері не є статичною та поступово зазнає змін, виходячи з потреб суспільства, перебігу війни, держава виділяє окремі категорії населення з військовозобов'язаних громадян, яким знімаються певні обмеження, обумовлені правовим режимом воєнного стану.

Проте забезпечення конституційних прав громадянина на свободу пересування реалізовується по-різному для окремих категорій населення. Тому видається доцільним нормативно-правове регулювання справедливого ранжування й чіткого обґрунтованого виділення пріоритетних для держави категорій населення під час воєнного стану. Проблемою залишається також і комунікація органів державної влади із суспільним загалом щодо цих питань.

Оскільки в Україні активно впроваджується політика цифрової трансформації й інформаційного розвитку, продуктивною є робота сервісу електронних петицій, вебпорталу цифрової держави «Дія», перед вітчизняною наукою постали нові виклики щодо розширення досліджень у цій сфері, а також напрацювання нових пропозицій із модернізації державної міграційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (1996). *Відомості Верховної Ради України (далі – ВВР)*. № 30, ст. 141; поточна ред. від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2016 р. № 389-VIII. *ВВР*, 2015, № 28, ст. 250; поточна ред. від 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *ВВР*, 1993, № 44, ст. 416; поточна ред. від 16.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
5. Про затвердження Правил перетинання Державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57; поточна ред. від 14.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>
6. Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану: Лист Адміністрації Державної прикордонної служби України від 17.03.2022 р. № 23-6855/0/6-22-Вих. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hX7MrJ5sPtk85kvu84kDdm23y5y1Ewsr/view>
7. Виїзд студентів за кордон в умовах воєнного стану (2022). *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: <https://minre.gov.ua/news/vyuzhd-studentiv-za-kordon-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 01.05.2023).
8. Перетинання державного кордону в умовах правового режиму воєнного стану (2022). *Державна прикордонна служба України*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Peretinannya-derzhavnogo-kordonu-v-umovah-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu/> (дата звернення: 01.05.2023).
9. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16.09.1963 р. № 994_059; поточна ред. – Ратифікація від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція прав людини) від 04.11.1950 р. № 995_004; поточна ред. від 01.08.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Кузніченко С. О., Голуб В. О. (2019). *Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження)*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 244 с.
12. Воєнний стан в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України (2022). *WikiLegalAid – довідково-інформаційна платформа правових консультацій*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Головна_сторінка (дата звернення 01.04.2023).
13. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни (2022). *Київський міжнародний інститут соціології (КМІС)*. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220817_z/Дослідження%20Демократія%20права%20і%20свободи%20громадян%20та%20медіаспоживання%20в%20умовах%20війни.pdf (дата звернення 01.05.2023).

14. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. RL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

15. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 69/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text>

16. Зняття обмеження щодо виїзду за кордон чоловіків 18–60 років без військового досвіду (2022): Електронна петиція від 19.05.2022 р. № 22/140908-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/140908>

17. Після скасування виїзду студенти іноземних ВНЗ мітингують на кордоні: у ДПСУ відреагували. *24 канал: вебсайт*. [23.09.2022]. URL: https://24tv.ua/viyizd-studentiv-za-kordon-kpp-proveli-aktsiyu-protestu_n2163625 (дата звернення 01.04.2023).

18. Виїзд студентів іноземних вишів за кордон під час воєнного стану більше неможливий, – ДПСУ (2022). *24 канал*. URL: https://24tv.ua/viyizd-za-kordon-pid-chas-voennogo-stanu-mozhna-pokidati-krayinu_n2163100 (дата звернення 01.04.2023).

19. Офіційно дозволити виїзд студентам-чоловікам, які навчаються за кордоном: Електронна петиція від 10.08.2022 р. №№22/158664-еп. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/158664?fbclid=IwAR3V5PQnwmXbBMK3pLnyNAP_Av-cWb8eaHKinJWLyrcP-TbbQtWvy_mcY

20. Уряд визначив правила виїзду за кордон водіїв, залізничників та спортсменів в період воєнного стану (2022). *Ліга: Закон*. URL: https://buh.ligazakon.net/news/211438_uryad-viznachiv-pravila-vizdu-za-kordon-vodiv-zalznichnikov-ta-sportsmeniv-v-perod-vonnogo-stanu (дата звернення 01.04.2023).

21. Моряки зможуть їхати за кордон, маючи дозвіл військкомату (2022). *Лівий берег*. URL: https://lb.ua/society/2022/08/27/527573_moryaki_zmozhut_ihati_kordon_mayuchi.html (дата звернення 01.04.2023).

22. Щодо надання особливого статусу громадянам України, які є працівниками морського транспорту (морьякам), в тому числі морьякам внутрішніх вод, на перетин Державного кордону України (виїзд з України) в період проведення загальної мобілізації відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», затвердженого Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX : Електронна петиція № №22/137864-еп від 18.05.2022 р. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/137864>

23. Під час воєнного стану найчастіші порушники на кордоні – ухилянти (2022). *Державна прикордонна служба*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Pid-chas-vonnogo-stanu-naychastishi-porushniki-na-kordoni-uhilyanti/> (дата звернення 01.04.2023).

24. Мінекономіки: щоб виїхати за кордон, потрібно буде внести заставу 200 тис. грн (2022). *Фінанси та економіка*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-shchob-vikhati-za-kordon-potribno-bude-vnesti-zastavu-v-oshchadbank-na-200-tis-hrn> (дата звернення 01.04.2023).

25. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. *ВВР*, 1992, № 27, ст. 385; поточна ред. від 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

26. Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/

або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями: Наказ Міністерства оборони України № 313 від 11.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>

27. Усі на борт. Як моряки відстояли право на роботу за кордоном (2022). *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/28/690912/> (дата звернення 01.04.2023).

28. Вийзд чоловіків за кордон під час війни: хто має право залишати Україну та кому пропонують дозволити (2022). *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/07/infografika/suspilstvo/vyuzhd-cholovikiv-kordon-vijny-xto-maye-pravo-zalyshaty-ukrayinu-ta-komu-proponuyut-dozvoluty> (дата звернення 01.04.2023).

29. Арестович відповів, чи випустять з України студентів, які навчаються за кордоном (2022). *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/25/novyna/suspilstvo/arestovych-vidpoviv-chy-vypustyat-ukrayiny-studentiv-yaki-navchayutsya-kor-donom> (дата звернення 01.04.2023).

30. Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави: Постанова Верховної Ради України від 11.04.2023 № 3044-IX. Додаток. 160 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20#n14>

31. Кримінальний кодекс України. *ВВР*, 2001, № 25–26, ст. 131; поточна ред. – ред. від 28.04.2023.

32. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212–24) від 07.12.1984 № 8073(1)-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, 1984, Додаток до № 51, ст. 1122; поточна ред. від 14.04.2023.

33. Незаконний перетин кордону під час воєнного стану: яка відповідальність передбачена (2023). *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230116-nezakonnij-peretyyn-kordonu-pid-chas-voeyennogo-stanu-yaka-vidpovidalnist-peredbachena/> (дата звернення 01.05.2023).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (dali – VVR)*, № 30, st. 141; potochna red. vid 01.01.2020 (in Ukrainian).

2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2016 r. № 389-VIII. *VVR*, 2015, № 28, st. 250; potochna red. vid 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

4. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 r. № 3543-XII. *VVR*, 1993, № 44, st. 416; potochna red. – Red. vid 16.06.2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

5. Pro zatverdzhennia Pravyl peretynannia derzhavnogo kordonu hromadianamy Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.01.1995 r. № 57; potochna red. vid 14.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>
6. Shchodo poriadku orhanizatsii vyizdu za kordon na period dii pravovoho rezhy-mu voiennoho stanu: Lyst Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid 17.03.2022 r. № 23-6855/0/6-22-Vykh. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hX7MrJ5sPt k85kvu84kDdm23y5ylEwsr/view>
7. Vyizd studentiv za kordon v umovakh voiennoho stanu (2022). *Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy*. URL: <https://minre.gov.ua/news/vyizd-studentiv-za-kordon-v-umovah-voyennogo-stanu> (accessed: 01.05.2023).
8. Peretynannia derzhavnogo kordonu v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho sta-nu (2022). *Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Pere-tinannya-derzhavnogo-kordonu-v-umovah-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu/> (accessed: 01.05.2023).
9. Protokol № 4 do Konventsii pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod, yakyi harantuie deiaki prava i svobody, ne prevedbachi v Konventsii ta u Pershomu protokoli do nei vid 16.09.1963 r. № 994_059; potochna red. Ratyfikatsiia vid 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text
10. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia prav liudyny) vid 04.11.1950 r. № 995_004; potochna red. vid 01.08.2021 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Kuznichenko, S. O., Holub, V. O. (2019). *Martial law: foreign experience and the Ukrainian model (comprehensive research experience)*. Odesa: Vyd. dim «Helvetyka», 244 p. (in Ukrainian).
12. Voienni stan v Ukraini u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu rosiiskoi federatsii proty Ukrainy (2022). *WikiLegalAid–dovidkovo-informatsiina platforma pravovykh konsultatsii*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Holovna_storinka (accessed: 01.04.2023).
13. Demokratiia, prava i svobody hromadian ta mediaspozhyvannia v umovakh vi-iny (2022). *Kyivskiy mizhnarodnyy instytut sotsiologii (KMIS)*. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220817_z/Doslidzhennia%20Demokratiia%2C%20prava%20i%20svobody%20hromadian%20ta%20mediaspozhyvannia%20v%20umovakh%20viiny.pdf
14. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 2102-IX. RL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
15. Pro zahalnu mobilizatsiiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 69/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text>
16. Zniattia obmezhenia shchodo vyizdu za kordon cholovikiv 18-60 rokiv bez vi-iskovoho dosvidu (2022): Elektronna petytsiia vid 19.05.2022 r. № 22/140908–ep. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/140908>
17. Pislia skasuvannia vyizdu studenty inozemnykh VNZ mitynhuiut na kordoni: u DPSU vidreahuvaly (2022). *24 kanal*. URL: https://24tv.ua/viyizd-studentiv-za-kordon-kpp-proveli-aktsiyu-protestu_n2163625 (accessed: 01.04.2023).
18. Vyizd studentiv inozemnykh vyshiv za kordon pid chas voiennoho stanu bilshe nemozhlyvyi, – DPSU (2022). *24 kanal*. URL: https://24tv.ua/viyizd-za-kordon-pid-chas-voyennogo-stanu-mozhna-pokidati-krayinu_n2163100 (accessed: 01.04.2023).

19. Ofitsiino dozvoluty vyizd studentam-cholovikam, yaki navchaiutsia zakordonom: Elektronna petytsiia vid 10.08.2022 r. №№22/158664-ep. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/158664?fbclid=IwAR3V5PQnwmXbBMK3pLnyNAP_Av-cWb8eaH-KinJWLycrcP-TbbQtWvy_mcY

20. Uriad vyznachyv pravyla vyizdu za kordon vodiiv, zaliznychnykyv ta sportsmeniv v period voiennoho stanu (2022). *Liha: Zakon*. URL: https://buh.ligazakon.net/news/211438_uryad-viznachiv-pravyla-vizdu-za-kordon-vodiv-zalznichnykyv-ta-sportsmeniv-v-period-vonnogo-stanu (accessed: 01.04.2023).

21. Moriaky zmozhut ykhaty za kordon, maiuchy dozvil viiskkomatu (2022). *Livyi bereh*. URL: https://lb.ua/society/2022/08/27/527573_moryaki_zmozhut_ihati_kordon_mayuchi.html (accessed: 01.04.2023).

22. Shchodo nadannia osoblyvoho statusu hromadianam Ukrainy, yaki ye pratsivnykamy morskoho transportu (moriakam), v tomu chysli moriakam vnutrishnykh vod, na peretyn derzhavnoho kordonu Ukrainy (vyizd z Ukrainy) v period provedennia zahalnoi mobilizatsii vidpovidno do Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 65/2022 «Pro zahalnu mobilizatsiiu», zatverdzenoho Zakonom Ukrainy vid 03.03.2022 № 2105-IX: Elektronna petytsiia № №22/137864-ep vid 18.05.2022 r. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/137864>

23. Pid chas voiennoho stanu naichastishi porushnyky na kordoni – ukhlyianty (2022). *Derzhavna prykordonna sluzhba*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Pid-chas-vonnogo-stanu-naychastishi-porushnyky-na-kordoni-ukhlyianty/> (accessed: 01.04.2023).

24. Minekonomiky: shchob vyikhaty za kordon, potribno bude vnesty zastavu 200 tys. hrn. (2022). *Finansy ta ekonomika*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-shchob-vykhati-za-kordon-potribno-bude-vnesty-zastavu-v-oshchadbank-na-200-tis-hrn> (accessed: 01.04.2023).

25. Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2232-XII. VVR. 1992. № 27. St. 385; potochna red. vid 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

26. Pro zatverdzhennia Pereliku spetsialnosti ta/abo profesii, sporidnenykh z vidpovidnymy viiskovo-oblikovymy spetsialnostiamy, pislia oderzhannia yakykh zhinky berutsia na viiskovy oblik viiskovozoboviazanykh ta Pereliku spetsialnosti ta/abo profesii, sporidnenykh z vidpovidnymy viiskovo-oblikovymy spetsialnostiamy: *Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy*, № 313 vid 11.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>

27. Usi na bort. Yak moriaky vidstoialy pravo na robotu za kordonom (2022). *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/28/690912/> (accessed: 01.04.2023).

28. Vyizd cholovikiv za kordon pid chas viiny: khto maie pravo zalyshty Ukrainu ta komu proponuiut dozvoluty (2022). *Slovo i dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/07/infografika/suspilstvo/vyyizd-cholovikiv-kordon-vijny-xto-maye-pravo-zalyshty-ukrayinu-ta-komu-proponuyut-dozvoluty> (accessed: 01.04.2023).

29. Arestovykh vidpoviv, chy vypustiat z Ukrainy studentiv, yaki navchaiutsia za kordonom (2022). *Slovo i dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/25/novyna/suspilstvo/arestovykh-vidpoviv-chy-vypustyat-ukrayiny-studentiv-yaki-navchayutsya-kordonom> (accessed: 01.04.2023).

30. Pro poperednii zvit Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozsliduvannia mozhlyvykh porushen zakonodavstva Ukrainy u sferi otrymannia, rozpodilu, transportuvannia, zberihannia, vykorystannia za tsilovym pryznachenniam humanitarnoi ta inshoi dopomohy, a takozh neefektyvnoho vykorystannia derzhavnoho maina, yake mozhe buty vykorystane dlia tymchasovoho rozmishchennia vnutrishno peremishchenykh osib ta zabezpechennia inshykh potreb derzhavy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 11.04.2023 № 3044-IX. Dodatok. 160 s. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20#n14>

31. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. *VVR*, 2001, № 25–26, st. 131; potochna red. vid 28.04.2023.

32. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212–24) vid 07.12.1984 № 8073(1)-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR (VVR)*, 1984, Dodatok do № 51, st. 1122; potochna red., vid 14.04.2023.

33. Nezakonnij peretyn kordonu pid chas voiennoho stanu: yaka vidpovidalnist peredbachena (2023). *Fakty*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230116-nezakonnij-peretyn-kordonu-pid-chas-voyennogo-stanu-yaka-vidpovidalnist-peredbachena/> (accessed: 01.05.2023).

Матеріал надійшов до редакції 21.05.2023 р.

УДК 323.1:327

Галина Куц,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології, соціології та культурології,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,

kuts.niss@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7263-1958

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-249-260

ПЕРИПЕТІЇ ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ НАЦІОНАЛІЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснено аналіз перипетій становлення проблематики націоналізму в європейському політичному дискурсі. У політичній теорії прийнято виділяти дві традиції, які, оформившись протягом історії, стали відображати національну специфіку окремих європейських країн – англосаксонську та континентально-європейську. Загалом англосаксонська політична традиція сконцентрувалася навколо ідей правової держави,